

Croatica XXI (1990) — 33 Zagreb

Izvorni znanstveni članak

Joža Skok

**IZMEĐU FRANGEŠOVIH STARIH I NOVIH
STILISTIČKIH STUDIJA**

UDK 886.2 — Frangeš

Između starih i novih Frangešovih stilističkih studija moguće je uočiti razliku, koja slijedi put razvoja Frangešova mišljenja od postuliranja estetske izdvojenosti književnog teksta do njegova stavljanja pred književnopovijesni i kulturološki obzor.

U još nenapisanoj, ali mogućoj i dramatičnoj knjizi, o hrvatskim književnim šutnjama, i profesoru dr. Ivi Frangešu pripalo bi, svakako, posebno i zanimljivo poglavlje. I on je naime u hrvatskoj kulturi ovoga stoljeća, a posebice posljednjih desetljeća, iskusio svu slast i gorčinu šutnje, sve blagodati javne djelatnosti, ali i sve tegobe prisilne anonimnosti. Knjige su mu, doslovno rečeno, bile dočekivane zasluženim pljeskom, priznanjima i laudama, ali su neke među njima, nezasluzeno dakako, padale u mrak i tišinu bez riječi, bez odziva, grubo osuđene na nepostojanje. Tako je prva knjiga Frangeševih eseja, *Stilističke studije* iz 1959, bila s razlogom označena događajem, kamenom temeljcem i međašem u novijoj hrvatskoj kritici i znanosti o književnosti, ali su istodobno *Nove stilističke studije*, u istog izdavača, Naprijeda iz Zagreba, tri i pol desetljeća kasnije, točnije 1986. godine, prošle jedva zabilježene u tisku, prešućene i rinute u zaborav, osuđene na šutnju bez valjana suda, iako je u njima bio, i dakako ostao, izbor najboljih stranica Frangešove kritičke i književnoznanstvene proze. Očigledno, nije se radilo ni o neaktualnoj knjizi, istrošenoj metodi i neatraktivnome sadržaju, nego sasvim sigurno o konkretnome imenu i autoru koji je poput drugih sličnih nosio političku hipotečku (kao cijenu svojih humanističkih, građanskih ideja i stavova, o književnome poslaniku koji je, baveći se svojom nacionalnom književnosti, bio predestiniran na društveno otpadništvo i (o)suđen, već unaprijed, na jednu od zakonski nepostojećih, ali vrlo efikasnih kazni naše dojučerašnje stvarnosti — na šutnju.

Još od Barčevih eseja *Sloboda šutnje i Bijeg od knjige* poznati su nam različiti oblici šutnje, i to kao sasvim slobodnog kreativnog izbora i predaha, kao izraza stvaralačke nemoći, kao straha i opreza, kao sumnje u smisao napisanoga, no u ovome i sličnim slučajevima nije se radilo o tome. Bila je riječ o prisilnome izboru, o nametnutim pauzama u stvaranju, o formalnim i neformalnim zabranama djelovanja, pa makar ono bilo i umjetničko i znanstveno, a prisilama na osobnu šutnju autorovu pridodavala se i šutnja izvan njega, tj. o njemu, ukoliko bi prekršio i opet nepostojeća, ali svima znana i poznata, pravila igre, te bi se svojim djelom ipak pojavio u javnosti. Dr. Ivi Frangešu poznata su, odnosno bio je sudionikom upravo takovih igara o šutnji u kojima se, s jedne strane, atakiralo na kreativan čin li *govor* riječi, a s druge strane, nad tim je govorom lebdjela odmazda ignoriranjem u efikasnom obliku prešućivanja. Trebalo je, recimo to bez uvijanja, imati puno moralne snage, kreativnog potencijala i ljudske upornosti da bi se u takovim uvjetima prkosilo, a književnoznanstveno djelo Ive Frangeša nosi u svojoj ustrajnosti, upornosti, pa i kontinuitetu okrznutome nametnutim predasima, upravo takovo obilježje stvaralačkog prkosa koji se nije dao zatrti šutnjom.

Međutim, vratimo se iz konteksta vremena konkretnosti Frangešova kritičko-znanstvenoga djela, posebice prešućene knjige kao izbora i zbira *starih i novih* stilističkih studija, jer je posrijedi djelo koje je rekapitulacija najblistavijih autorovih dometa u afirmaciji i primjeni metoda stilističke kritike, ali i nadasve zanimljiva geneza te metode u kritičkoj misli i praksi autorovoj, i to u vremenskoj rasponu od četiri desetljeća. Ako u primjeni te metode označeno vrijeme i nije bilo obilježeno pojmom revolucije, bilo je u njemu svakako karakteristične *evolucije*, koja je metodu održala životvornom i djelotvornom u najboljem značenju tih »starinskih« riječi, tim više što se radilo o kritičkim zahvatima, analizama i interpretacijama nekoliko najživljih, najizazovnijih i najprivlačnijih tekstova novije hrvatske književnosti. Kao rekapitulacija temeljnih aksioma stilističke kritike, spomenuta nas je knjiga podsjetila na blistav početak i svježinu jedne nove kritičke senzibilnosti, književne misli i spoznaje, jedne nove književne svijesti, koja je od sredine pedesetih godina proključala kao otpor dominaciji i devijaciji sociološke kritike i znanstvenom bio-bibliografskome pozitivizmu kakav smo naslijedili, ali i intenzivno razvijali u poratnome desetljeću. Zahvaljujući toj novoj književnoj svijesti reafirmirana je spoznaja o autonomnosti književnoga djela, kreativnosti stvaralačkoga čina, o književnome djelu kao primarnoj jezičnoj tvorevini, o složenosti i unutarnjoj koheziji te tvorevine od njezina ritma i kompozicije do najsuptilnije nijanse u leksiku i atmosferi djela. A te je sve komponente nova, odnosno bolje rečeno moderna stilistička kritika otkrivala u svojem karakterističnom shvaćanju stila, i to kao intuitivnog ili svjesnog izbora između nekoliko izražajnih mogućnosti: stila kao *otklona* od gramatičko-jezične norme, stila kao *zbira* ekspresivnih jezičnih detalja, te stila kao odraza autorova književnoga mišljenja, ali i poetičke determiniranosti stilom vremena i konkretnoga književnoga pravca ili programa. Premda u hrvatskoj književnoj kritici i znanosti o književnosti primjenu stilističke kritike u njezinim detaljima možemo retrospektivno otkrivati već od Franje Markovića, prema čijem je poetičkom modelu stil determiniran bogatim uresjem književnih tropa i figura, a posebice od A. G. Matoša, koji je stil označio kao estetičku sugestiju riječi, u nekim pak kritikama i analizama A. Branka Šimića, Ivana Gorana Kovačića, a napose književnog povjesničara i Frangešova prethodnika Antuna Barca koji je među prvima u nas spomenuo u svojoj monografiji o Vidriću suvremenu stilističku kritiku, tj. njezine njemačke i talijanske predstavnike, prepoznamo već zorno elemente stilističke metode i prakse. No, tek je Frangešova široka kritička upućenost upozorila na dimenzije i mogućnosti stilističke kritike, a paralelno s njome i lingvističke kritike, ispitujući podjednako njezinu književnoteorijsku osnovanost, prirodu i karakter, kao i na njezinu primjenljivost na korpusu nacionalne knji-

ževnosti. Zahvaljujući toj informiranosti, ali i konkretnoj primjeni usvojenih načela, počelo je u našoj kritici i znanosti o književnosti jedno novo i plodonosno poglavlje, i to dubinskih, analitičkih prodora, u vidljivu i nevidljivu strukturu književnoga teksta, a počelo je i jedno novo poglavlje u shvaćanju književnoga jezika kao eminentno umjetničkoga znaka i otiska, čija vrijednost nije unaprijed determinirana pravilima lingvistike i grammatike, kategorijama lijepog, pravilnog i dosljednog u primjeni norme, već kategorijama stilističke funkcionalnosti i ekspresivnosti. Možemo slobodno reći da je s Frangešovim nadahnutim, inspirativnim, analitičkim, teorijski osmišljenim, asocijativno bogatim tekstom — kakav je bio *Buđenje Ivce Kičmanovića* — počelo simbolično buđenje književnoznanstvene kritičke svijesti, koja je u konkretnome, Frangešovu slučaju, kao svoj trajni zalog ostavila lucidne analitičke prodore u Matoševu, Vidrićevu ali i Tinovu poeziju; u Matoševu novelistiku i Krležinu prozu, pokazujući i dokazujući vitalnost nove kritičko-stilističke metode na različitim tekstovima i različitim autorima. Uostalom, Frangešova je zasluga što smo u Kovačičevoj *Registraturi* otkrili moderan književni tekst, kojega »rastrgana« kompozicija nije nedostatak nego bit strukture toga djela; što smo u interpretaciji Matoševe pjesme *Jesenje veče* otkrili svu suptilnost autorova jezičnog, metričkog i simboličnog ustrojstva toga virtuoznog soneta; što smo u Vidrićevu reduciranom jezičnom izboru prepoznali neslućeno bogatstvo sugestivnog pjesničkog izraza; što smo u Ujevićevoj poeziji, u njegovoj najnadahnutijoj minijaturi, kakova je poznata antologijska Ujevićeva pjesma (Notturmo), mogli komparativnim putem doći do srodnosti s Verlaineom; te što smo u Ujevićevu djelu nazrijeli i neke staroeuropske tragove.

Ima međutim jedna osobina koja je svim Frangešovim interpretacijama uvijek davala posebnu draž, poticajnu intimnost, neposrednost posredništva, a koju bih osobno nazvao čarom prvotnog čitanja, jer smo zahvaljujući upravo ovome autoru i Matoša, i Vidrića, i Ujevića, i Tadijanovića, uvijek čitali po prvi put, iako je sam autor u eseju o Ujeviću tu osobinu pripisao jedino mladosti, pišući: »Među mnogim darovima koje zavidimo mladosti valjda je na prvome mjestu svježina, neposrednost, prvotnost doživljaja.« Tu nadahnutu prvotnost nose Frangešove interpretacije koje su obogaćene i obilježene i zrelošću autorova životnog i književnog iskustva, no koje uvijek otvaraju neke nove, čiste i svježe dojmove, bez obzira na to koliko smo već puta neke tekstove čitali. Jer Frangeš nas je uvijek vraćao spontanosti, izvornosti i prvotnosti književnih doživljaja, onim najdubljinama utisocima o tekstu i otisocima koje je tekst urezivao u naše pamćenje, u naš doživljaj i svijest.

No, da pojedinačno ne nabrajamo dalje, Frangešova je zasluga što se stilistička kritika ukorijenila u naše vrijeme i prostor, što

je u njemu profunkcionirala kao efikasna kritička metoda mimo svih svojih ograničenja na koja je i sam Frangeš otvoreno i direktno upozoravao. Uostalom, za nj ta metoda nikada nije egzistirala kao jedina kritička mogućnost već kao jedna od djelotvornijih kritičkih mogućnosti, najefikasnija u suodnosu s drugim modernim, ali i tradicionalnim kritičkim metodama i sustavima. Dakako da je primjenom te metode dolazilo i do rasta njezinih pretenzija, do nametanja primarnosti na račun drugih metoda, do povoda za interpretacijskim vještinama, do posezanja za znanstvenim utemeljenjem metode čija je najveća vrijednost i mogućnost ležala ipak u njezinim pojedinačnim analitičkim prodorima u tekst, a ograničenje joj je bilo u sintezi, u nemoći pred zahvaćanjem kompletnih i kompleksnih opusa, kao i u uklapanju u književnopovijesni identitet djela.

Upravo svjestan takovih ograničenja Ivo Frangeš je, kako to otkriva evidentna geneza njegova shvaćanja i primjene stilističke kritike, nastojao s jedne strane iscrpsti u pojedinačnim interpretacijama sve njezino bogatstvo, a s druge je strane uznastojao stilističku metodu svoje kritike ugraditi u sustav znanstveno relevantnih zahvata. Međutim, svjestan dihotomije kritičkog i znanstvenog postupka, od kojih je prvi — i to u konkretnome slučaju — determiniran impresivnim, inspirativnim, pa i emotivnim odnosom prema tekstu, kao i interesom za njegove raznolike stilističke detalje; a drugi — vezan uz racionalno znanstveno rasuđivanje i opterećen faktografijom i znanstvenom akribijom te usmjeren sintezi, zahvatu cjeline i književnopovijesnoj osmišljenosti — Frangeš je najsigurniji ishod pronašao u formi, primjeni i afirmaciji znanstvenoga esaja, a što potvrđuje i knjiga o kojoj je riječ, a koja, uz već spomenute interpretacije te kritičko-teorijske i informativne tekstove o stilističkoj kritici, donosi i svome izboru primarno one tekstove koji su zaokupljeni stilom pojedinih pisaca, i to stilom manifestiranim podjednako na tzv. »neknjiževnim« tekstovima poput *Mažuranićeva spisa »Hrvati Mađarom«*, kao i na eksplicitnim književnim tekstovima kakovi su Matoševi, Kovačićevi i Krležini novelistički i romaneskni tekstovi. No Frangešov je izbor i kritički interes usmjeren i prema kritičkim tekstovima drugih autora, pa je tako progovorio i o stilu Matoševe kritike, otkrivajući svojim stilističkim instrumentarijem kako je najneospornija vrijednost osobitost, i izuzetnost, svih Matoševih kritika, upravo sam autor, odnosno manifestacija njegove ličnosti, podjednako u njezinim sudovima, načinu mišljenja i osjećanja, tj. u kreativnosti njegova kritičkoga govora i teksta, a to znači u njegovu stilu. Evidentno je kod navođenja svih tih imena da je Frangeš, suprotno jednome dijelu kritičko-znanstvenog interesa Barčeva, a koji se usmjeravao i prema tzv. *veličini malenih*, bio primarno zaokupljen (veličinom *velikih*, koja se često samo pretpostavljala, preuzimala kao gotova ocjena, a tražio

ju je ne u velikim idejama, formama i mislima pojedinih autora, nego u detaljima jezika, stila, književnoga postupka. U svim tim radovima došao je do najpunijeg izraza poseban Frangešov smisao za esej, za njegovu kompoziciju i stil, za njegovu erudiciju i spontanost, za njegovo asocijativno bogatstvo, za sintezu intuicije, književnih teorija i znanstvenih spoznaja, a što je sve, paralelno s temama o kojima je progovorio, afirmiralo i autora kao osebnju ličnost determiniranu svojim književnim pogledima, ali i načinom njihove eksplikacije u prepoznatljivom, brižljivo odnjegovanom stilu na koji je još uvijek primjenljiva stara i klasična, ali svojom starinom i klasičnošću i moderna Buffonova definicija o stilu kao čovjeku, kao i njezina parafraza o čovjeku kao stilu.

Uostalom, tu vezu u Frangešovu primjeru nije nam teško uočiti jer ovaj autor pripada onim našim kritičarima i znanstvenicima koji su govorili kao što su i pisali, i, dakako obrnuto. A da to nije tek pulka leksička dosjetka ili igra riječi bez otkrića, najboljim je dokazom takova sklada magnetofonska snimka interpretacije Tadijanovićeve pjesme *Večer nad gradom*, koju izgovorenu kao slobodnu riječ čitamo kao ponajbolji esej, a taj tekst Frangešova predavanja govori nam bjelodano kako je u Frangešovu slučaju doista riječ o pripadnosti onim izuzetnim i rijetkim autorima, u kojih između misli i govora, ili pisma, nije bilo raskoraka, koji su ležernost i šarm svoga govora s lakoćom pretvarali u dopadljivost i šarm osobnoga stila, u iskaz i odraz ličnosti koja nije zatumljivala ni u jednom trenutku svoju subjektivnost i osobnost, držeći se one poznate Barčeve maksime po kojoj: »Svako književno-povijesno ili kritičko djelo mora nositi obilježja tvorčeve ličnosti. Bezlična može biti samo građa (...) Kao i u svemu što nosi obilježje stvaralaštva, i u djelima nauke o književnosti moraju se osjetiti tragovi piščeve krvi. Njegovo djelo moglo je biti samo njegovo, i ničije više.«

Nema nikakove sumnje da je Ivo Frangeš pisao i stvarao jedino tako, i da je njegovo djelo odista samo njegovo, a ta je osobina upravo najprisutnija u Frangešovim esejima, u njihovom artistički dotjeranom i virtuoznom stilu te stoga, neka ovo zakašnjelo ali i zaslužno prigodno slovo o Frangešovoj na anonimnost osuđenoj knjizi bude upravo pohvala Frangešovu znanstvenome esaju, u kojemu je došlo do najsretnije sinteze autorove kritičkoanalitičke ličnosti i znanstvene akribičnosti, između osobnog emotivnog odnosa prema svakom analiziranom djelu kao i njegovoj kritičko-teorijskoj osmišljenosti, između stilističkog prihvatanja teksta kao autonomne jezične strukture i realizacije, ali i njegove književno-povijesne geneze, pripadništva i neizbježne književno-znanstvene faktografije koja ga objašnjava. Uostalom, radi se o izuzetnoj kritičkoj prozi, i to najvišega stilističkoga ranga, u kojoj je ovaj autor kao eminentan stilističar, i po svome opredjeljenju i po svojoj

vakaciji, pronašao mogućnost da se upravo matoševski potvrdi i kao stilist, tj. da svojim stilom oblikuje svoju književnoznanstvenu spoznaju i onu najširu književnu kulturu, ponajprije onu klasičnu, potom onu romansku, zatim onu srednjeeuropsku, a naposljetku i kroatističku, jer su sve to oni izvori, naslage i podloge, na kojima se formirala Frangešova bogata, lucidna, akribijska i spontana književna svijest. A utemeljivala se ta svijest jednako na velikim književnim djelima spomenutih kultura kao i na književnoteorijskim podlogama, jer su Frangešovi znanstveni eseji zorna eksplikacija estetskog, književnopovijesnog i teorijskog pristupa konkretnoj književnosti, njezinim temama, problemima i djelima koja su nerijetko osvjetljena i komparatističkim postupcima, te čiji je kontekst isto tako nerijetko osvjetljen spontanitetom i bogatstvom autorovih književnih asocija, što sve Frangešovim esejima daje obilježje dopadljivih i sugestivnih, primarno književnih, a tek u njihovu sklopu kritičkih tekstova. Zamamljiva je i primamljiva u svojoj stilskoj determiniranosti, i to kao temeljna izražajna jedinica — Frangešova rečenica — deskriptivno obilježje, kao odnjevovana i kultivirana fraza proistekla iz širine i leksika kojima je ishodište u navedenoj književnoj kulturi, ali i iz bogatog autorovog osobnog osjećaja za jezik, njegovu izvornu štokavsku osnovu, za ritam i zvuk riječi kod kojih se tajna njihove sugestivne formule nalazi uvijek u njihovu brižljivu izboru. Pridodamo li svim tim posebnostima još i dimenziju osobnih autorovih spoznaja, životnih asocijacija, književnih i vanknjiževnih kritičkih opservacija o životu i vremenu, o pojavama i ličnostima, dobivamo puniju sliku o prirodi i osobnosti Frangešovih znanstvenih esejia koji čine trajniji i neprolazniji dio autorovih kritičkih i znanstvenih radova, neprolazniji stoga što ćemo ih, ili što će ih, neki novi čitatelji prihvaćati i onda kad zastare primijenjene metode, ili se pojave neke nove činjenice, da upotrijebimo Frangešovu nadahnutu formulu i stilizaciju iz njegova esejia o vrlo prethodniku na Katedri za noviju hrvatsku književnost — dr. Antunu Barcu. No, u tom otisku ličnosti, u manifestaciji stila, u načinu jednoga vremenom determiniranog shvaćanja književnosti, bit će i nadalje prisutna svijest o jednom evidentnom i eminentnom pomaku naše kritičke i znanstvene svijesti, o djelu koje je jednim dijelom svoga bića i produkcije bilo determinirano šutnjom, no srećom nije postalo i njezinom trajnom žrtvom!